

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De hedendaagse beheersingscultuur als zondeboksamenleving

Woude, M.A.H. van der

Citation

Woude, M. A. H. van der. (2007). De hedendaagse beheersingscultuur als zondeboksamenleving. *Proces, Tijdschrift Voor Strafrechtspleging*, 86(4), 159-167. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/13757>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/13757>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De hedendaagse beheersingscultuur als zondeboksamenleving

Inleiding

‘Neem angst voor de islam weg’ kopt het *NRC Handelsblad* medio mei.¹ In het daaronder volgende artikel wordt duidelijk dat er met een nieuwe minister van Integratie (Vogelaar, PvdA), afstand genomen zal worden van het ‘recht door zee’-beleid van oud-minister Verdonk (VVD). De centrale boodschap van Vogelaar is verzoenen, bruggen bouwen en niet polariseren. De minister geeft verder aan bezorgd te zijn over de heftige angst voor de islam die zich steeds verder lijkt te nestelen binnen de Nederlandse samenleving. Als gevolg van deze angstgevoelens wordt de religie steeds vaker gelijkgesteld aan fundamentalisme en terrorisme en wordt de islam beschouwd als risicogroep en neemt het ‘wij-zij-denken’ steeds verder toe. De plannen van de nieuwe minister om dit denken te doorbreken en de groeiende kloof tussen moslims en ‘autochtonen’ te dichten zijn vanzelfsprekend zeer lovenswaardig, de vraag is alleen in hoeverre deze plannen daadwerkelijk in gewenst effect zullen kunnen resulteren met het oog op de veranderingen die zich voltrekken in de samenleving.

De hedendaagse samenleving wordt gekenmerkt door een sterke nadruk op controle en beheersing van potentiële risico’s en ‘dangerous others’.² In zijn bekende werk *The Culture of Control*³ noemt Garland als een van de twaalf kenmerken van de hedendaagse beheersingscultuur het ontstaan van een ‘criminology of the other’, waarbij de deviante of risicovolle personen worden gezien als buitenstaanders die afwijken van de gemiddelde plichtsetrouwe

burger. Ulrich Beck, inspiratiebron voor Garland, waarschuwde in zijn werk *Risikogesellschaft* al voor het ‘zondebokmechanisme’, dat volgens hem inherent is aan de beheersingscultuur: ‘the risk society contains an inherent tendency to become a scapegoat society: suddenly it is not the hazards, but those who point them out that provoke the general uneasiness. [...] Is it not spies, communists, Jews Turks or asylum seekers from the Third World who are ultimately behind it? The very intangibility of the threat and people’s helplessness as it grows promote radical and fanatical reactions and political tendencies that make stereotypes and the groups afflicted by them into “lightning rods” for the invisible threats which are inaccessible to direct action.’⁴

Een belangrijke groep die na de aanslagen in New York, Londen, Madrid en dichterbij huis in Amsterdam op Theo van Gogh toegevoegd moet worden aan de opsomming van Beck zijn de moslims. Immers, na deze vreselijke gebeurtenissen – alle gepleegd door een of meerdere fundamentele moslims – is er een duidelijke wijziging zichtbaar in de houding van autochtonen ten opzichte van allochtonen, in het bijzonder moslims. Ongeveer 1:16 inwoners van Nederland is moslim, velen van hen wonen in een van de vier grote steden en bijna 40% van de moslims is jonger dan twintig jaar. Ze vormen een kwetsbare minderheid en die kwetsbaarheid is alleen maar toegenomen na de hiervoor genoemde gebeurtenissen. Met het oog op het nieuwe beleid van minister Vogelaar zal er in dit artikel worden ingegaan op het ontstaan van een dergelijke ‘criminology of the other’ in relatie tot de groeiende islamofobie⁵ in Nederland.

* Mr. drs. M.A.H. van der Woude is werkzaam als PhD-fellow bij het departement Strafrecht & Criminologie aan de Universiteit Leiden.

1 ‘Neem angst voor de islam weg’, *NRC Handelsblad* 12 mei 2007.

2 S. Cohen, *Folk Devils & Moral Panics*, New York: Routledge 2002.

3 D. Garland, *The Culture of Control*, Oxford: Oxford University Press 2001.

4 U. Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity*, London: Sage 1992, p. 75.

5 In dit artikel wordt voor de definitie van islamofobie aangehaakt bij de werkdefinitie die door de Raad van Europa is opgesteld: ‘Islamofobie is de vrees voor of het vooroordeel tegen de islam, moslims en alle zaken die daarop betrekking hebben.’

Opinieonderzoek

Door verschillende instanties en onderzoeksbureaus zijn er peilingen gehouden om de verhouding tussen allochtonen en autochtone Nederlanders in kaart te brengen en verschuivingen hierin weer te geven. Zo heeft het TNS NIPO in opdracht van de IKON een onderzoek gehouden naar meningen over kerk en staat vlak voor en vlak na de moord op Theo van Gogh.⁶ Dit onderzoek concludeerde dat drie op de tien Nederlanders negatiever zijn gaan denken over de islam naar aanleiding van de moord op Theo van Gogh. In 2002 werd in opdracht van het SCP een onderzoek verricht naar hoe autochtone Nederlanders over allochtonen denken. Dit onderzoek (Beeldvorming over Minderheden 2002 of BOM'02) werd uitgevoerd door het bureau voor marktonderzoek Intomart-GfK.⁷ Uit dit onderzoek kwam onder meer naar voren dat de meeste Nederlanders gemengde gevoelens hebben over de multiculturele samenleving. Enerzijds onderschrijven de geënquêteerden op grote schaal het ideaal van de multiculturele samenleving. Zo onderschrijft 79% van de Nederlanders de stelling dat het goed is dat een samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen. Anderzijds overheerst een negatief oordeel over allochtonen; 65% van de Nederlanders vindt dat er te veel allochtonen in Nederland wonen, 58% vindt dat allochtonen misbruik maken van sociale voorzieningen en 49% vindt dat allochtonen een bron van misdaad en onveiligheid zijn. In een uitgebreid rapport uit 2004 over de toekomst van Nederland is het Sociaal Cultureel Planbureau onder meer ingegaan op de toekomstverwachtingen van Nederlanders over

migratie en over integratie van etnische minderheden.⁸ Volgens dit onderzoek leven er op het gebied van het toekomstbeeld ten aanzien van integratie duidelijke angstgevoelens onder Nederlanders. Zo denkt 74% van de ondervraagden dat in 2020 de dreiging van moslim-fundamentalisme groter zal zijn dan nu, 72% vreest het ontstaan van gettowijken waar veel mensen niet durven te komen en een minderheid van 38% denkt dat etnische spanningen minder zullen zijn dan nu. Ook op Europees niveau komt Nederland niet langer positief uit de bus. Waar ons land in Europese opinieonderzoeken over minderheden en de multiculturele samenleving eind jaren negentig samen met Zweden en Spanje nog in de top drie (van de in totaal vijftien landen) stond van landen waar men het meest 'multicultureel optimistisch' was, staat Nederland in een nieuwe enquête van de Eurobarometer in 2003 op de eerste plaats in een lijst van zeventien landen, niet vanwege multicultureel optimisme, integendeel, met de allerhoogste uitkomst van raciale en etnische antipathie.⁹

Uit bovenstaande beknopte (en daarmee vanzelfsprekend niet volledige) opsomming van onderzoeks- en enquêtegegevens¹⁰ wordt duidelijk dat het allochtonenvraagstuk onder invloed van (de dreiging van) terrorisme zo langzamerhand is verworpen tot een moslimvraagstuk en dat er in toenemende mate sprake is van polarisatie en angst voor moslims. De roep om veiligheid en de angst voor terrorisme is in toenemende mate verstrengeld geraakt met migratie- en integratieproblematiek als gevolg waarvan immigranten steeds vaker negatief in beeld komen en in relatie worden gebracht met criminaliteit, terrorisme en onveiligheid.¹¹

6 P. Kanne, *Meningen over kerk en staat: Na de moord op Theo van Gogh*, Amsterdam: TNS NIPO 2004.

7 J. Dagevos, M. Gijsberts & C. van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003: Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie*, Den Haag: SCP 2003.

8 Sociaal en Cultureel Planbureau, *In het zicht van de toekomst: Sociaal en cultureel rapport 2004*, Den Haag: SCP 2004.

9 F. Bovenkerk, Islamofobie, in: Jaap van Donselaar & Peter R. Rodrigues (red.), *Monitor racisme & extremisme: zevende rapportage*, Amsterdam: Anne Frank Stichting 2006. Online op: <www.annefrank.org/upload/-downloads/monitor2006-7.pdf>; Eurobarometer 57.0 Executive Summary: *Discrimination in Europe*, by Alan Marsh and Melahat Sahin-Dikmen, (Policy Studies Institute London); Pew Global Research Center, *Islamic Extremism: Common Concern for Muslims and Western Publics*, 2005. Online: <pewglobal.org/reports/display.php?ReportID=248>.

10 Auteur staat niet in voor de kwaliteit van de in dit artikel aangehaalde enquêtes en onderzoeken, de opsomming dient slechts het doel om een beeld te schetsen.

11 H. Boutellier, *De Veiligheidsutopie: hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2005, p. 199.

De hedendaagse beheersingscultuur in het kort

Na de problematiek rondom de steeds verdergaande polarisatie tussen autochtonen en moslims schetsmatig uiteengezet te hebben, zal nu kort worden ingegaan op de hedendaagse beheersingscultuur en het kenmerkende element daarvan, het ontstaan van een 'criminology of the other'. In zijn beroemde boek *The Culture of Control: Crime and Order in Contemporary Society* onderzoekt Garland conservatieve sociale trends in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk die hebben bijgedragen aan het ontstaan van een zeer punitieve houding ten opzichte van criminaliteit en criminelen.¹² Rond 1890 is in deze landen het zogeheten strafwelzijnsbeleid ontstaan. Dit beleid kent haar hoogtijdagen in de jaren vijftig en zestig. De veronderstelling waar dit beleid op stoelt, is dat een straf rehabilitatief moet zijn in plaats van vergeldend. Echter, vanaf de jaren zeventig ontstaat plots kritiek op dit model. Met de teeloorgang van de verzorgingsstaat ontwikkelen zich ook gewijzigde opvattingen over (het bestrijden van) criminaliteit. De idee ontstaat dat in een moderne staat individuele waarden beter beschermd zijn met een vergeldend in plaats van een rehabilitatief strafrecht. In academische kring wordt criminaliteit niet meer als 'pathologisch', maar als 'normaal' verschijnsel gezien. Dit laatste noemt Garland de criminologie van het alledaagse leven.¹³ De vraag 'what works' werd gedemoraliseerd en uiteindelijk vervangen door 'nothing works'-sentimenten, wat resulteerde in het verlies van geloof in de resocialisatiegedachte. Dit verlies heeft ertoe geleid dat het zwaartepunt verschuift van heropvoe-

ding van individuen die afwijkend, ongewenst en antisociaal gedrag vertonen naar bescherming van de meerderheid in de samenleving die zich wel normconform gedraagt. Massale opsluiting en vergeldende straffen zijn het gevolg.¹⁴ Aan de hand van literatuur over criminaliteitsbeheersing en rechtspraak in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk heeft Garland twaalf veranderingen beschreven die vanaf de jaren zeventig zijn opgetreden en die alle aanwijzingen zijn van de ontwikkeling van een 'beheersingscultuur', waarvan het ontstaan van de in dit artikel centraal staande 'criminology of the other' er één is.¹⁵ Hij beargumenteert dat in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk het perspectief is verlaten waarin werd gezocht naar 'echte' oplossingen voor criminaliteit, door bijvoorbeeld een sterk accent te leggen op resocialisatie en het verbeteren van sociaal-economische omstandigheden, en dat de aandacht thans sterk uitgaat naar de beheersing van criminaliteit en criminaliteitsrisico's.¹⁶

De ontwikkelingen die Garland op het gebied van criminaliteitsbeheersing en strafrecht signaleert zijn naar zijn mening het gevolg van de politieke en culturele aanpassingen aan de veranderde sociale organisatie van de laatmoderne maatschappij. De nieuwe maatschappij die als breuk ten opzichte van voorgaande jaren kan worden gekwalificeerd wordt door Garland aangeduid met de term 'risk society'. Hoewel Garland Nederland in zijn boek nog aanduidt als een land dat 'has experienced the social and economic disruptions of late modernity without resorting to the same strategies and levels of control [als in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, MW]',¹⁷ zijn er verschillende auteurs die kanttekeningen maken bij deze

12 Garland heeft aan de hand van literatuur over criminaliteitsbeheersing en rechtspraak in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië een twaalfstal veranderingen beschreven die vanaf de jaren zeventig zijn opgetreden. Deze vormen alle kenmerken van een 'beheersingscultuur'.

13 Garland, *The Culture of Control*, p. 127-131.

14 Garland, *The Culture of Control*, hoofdstuk 1 & laatste hoofdstuk.

15 De twaalf kenmerken van Garland zijn: i) het verval van het resocialisatie-ideaal, ii) de herintrede van punitieve sancties en expressief strafrecht, iii) veranderingen in de emotionele toon van het criminaliteitsbeleid, iv) toegenomen belang van het slachtoffer, v) bescherming van 'het publiek', vi) politisering en populisme, vii) herontdekking van de gevangenis, viii) de transformatie van het criminologisch denken (van criminologie van deprivatie naar criminologie van het controledenken), ix) aandacht voor criminaliteitspreventie en lokale veiligheid, x) rol van burgers en commercie bij creëren van veilige leefomgeving, xi) 'managerialism' in het strafrechtelijk systeem (het halen van 'targets'), xii) permanente crisissensitiviteit.

16 Y. Buruma, *De dreigingsspiraal: onbedoelde neveneffecten van misdaadbestrijding*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2005, p. 19: Waar men resocialisatie kan opvatten als 'persoonsgerichte risicobeperking kan men heden-dag spreken van collectieve of integrale risicobeheersing'.

17 Garland, *The Culture of Control*, p. 202.

opmerkingen. Zo zijn bijvoorbeeld Van Swaanningen, Pakes en Boutellier van mening dat een groot aantal van de kenmerken die Garland geeft voor de zogenoemde beheersingscultuur, ook in Nederland in toenemende mate aanwezig is en dat ook hier een omkeer heeft plaatsgevonden in het denken over de begrippen veiligheid, criminaliteit en recht(vaardigheid).¹⁸ Ook voor Nederland geldt dat het verval van verschillende gevestigde gezaghebbende maatschappelijke instituties, waaronder de kerk en het traditionele gezin, aanzet heeft gegeven tot nieuwe denkwijzen, initiatieven en programma's waarin onder andere op het gebied de strafexecutie en de strafrechtelijke procedure nieuwe institutionele doelen centraal staan. Centraal bij de formulering van de strafrechtelijke vernieuwingen staat 'the new predicament'. Binnen dit beleidsklimaat, dat wordt beheerst door een tweetal sociale omstandigheden, te weten het bestaan van hoge criminaliteitscijfers als normaal sociaal gegeven binnen de open, complexe en welvarende samenleving en het besef dat de rechtsstaat en de overheid slechts een beperkt antwoord kunnen geven op de bestaande criminaliteitsproblemen, worden vernieuwingsvoorstellen gedaan. De voorstellen en reacties van de overheid die met het oog op de 'predicament' zijn ontwikkeld, worden door Garland als 'schizofreen' bestempeld. Immers, enerzijds erkent de overheid de veranderde omstandigheden en ontwikkelt zij nieuw pragmatisch beleid waarin criminaliteitsbeheersing en instrumentaliteit centraal staan. Deze be-

leidsstrategie wordt aangeduid als de 'adaptation' of aanpassingsstrategie. Het nieuwe soort strafrecht dat in dit licht totstandkomt wordt in de Angelsaksische criminologie aangeduid met de term 'actuarial justice', in het Nederlands ook wel aangeduid als risicojustitie.¹⁹ Anderzijds wordt door met name politici de 'predicament' echter veelal ontkend. In beleidsplannen grijpt men terug op de soevereiniteit van de staat en haar sanctiemonopolie. Men ontwikkelt beleid waarin niet de criminaliteitsbestrijding als zodanig centraal staat, maar waarin door middel van punitieve symbolen uitdrukking wordt gegeven aan woede en angst omtrent misdaad. Dit is de 'denial' of ontkenningstrategie, waarbinnen het idee van de risicosamenleving en alle daarmee gepaard gaande risico's en gevaren centraal staan.²⁰ De hieronder te beschrijven theorievorming rondom de 'criminology of the other' past naadloos binnen deze ontkenningstrategie die zich met name richt op het grote publiek en de politieke ambtsdragers.

De 'criminology of the other'²¹

Zoals in de voorgaande paragraaf al even aan de orde gekomen staat Garland, naast veranderingen die zich hebben voltrokken binnen de samenleving, ook uitvoerig stil bij wijzigingen op het gebied van de criminologie en gaat daarbij in op de verschuiving die zich ook binnen de criminologie heeft voltrokken. Immers, binnen een beheersingscultuur ligt niet langer de nadruk op de oorzaken van crimina-

18 In *Justitiële Verkenningen*, nummer 7 van 2004 ('De nieuwe veiligheidscultuur') wordt door Van Swaanningen in de inleiding uiteengezet hoe het er qua veiligheid voor staat in Nederland (R. van Swaanningen, Veiligheid in Nederland en Europa. Een sociologische beschouwing aan de hand van David Garland, *Justitiële Verkenningen*, 2004, nr. 7, p. 102-109). F. Pakes, The Ebb and Flow of Criminal Justice in the Netherlands, *International Journal of the Sociology of Law*, 34 (2006), p. 141-156; F. Pakes, Penalization and Retreat: the changing face of Dutch Criminal Justice, *Criminology and Criminal Justice*, 5 (2005), p. 145-161; F. Pakes, The politics of discontent: The Emergence of a New Criminal Justice Discourse in the Netherlands, *The Howard Journal*, 43 (2004) 3, p. 284-298. Boutellier, *De Veiligheidsutopie*, p. 6, noot 8.

19 M.A.H. van der Woude, PS van een redacteur: risicojustitie, *PROCES* 2007, nr. 3, p. 134.

20 R. van Swaanningen, Justitie als verzekeringsmaatschappij. Actuarial Justice in Nederland, *De risicomaatschappij, Justitiële Verkenningen* 1996, nr. 5; Pakes, The ebb and flow of criminal justice in the Netherlands, p. 144-145; M. Welch, Seeking a safer society: America's anxiety in the war on terror, *Security Journal*, 19 (2006) 2, p. 93-109.

21 Het ontstaan van een dergelijke 'criminology of the other' valt te plaatsen binnen de omslag die Jock Young in zijn boek *The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity* (London: Sage 1999) beschrijft van de welvaartsstaat als 'inclusive society' en de risicosamenleving met haar nadruk op risico-inperkingen als 'exclusive society'.

liteit, maar eerder op de gevolgen.²² Volgens Garland heeft dit tot gevolg dat de criminologische stromingen waarin wordt gewezen op de maatschappelijke oorzaken van criminaliteit (spanningsbenadering, de sociale desorganisatie theorie en de kritische criminologie) in de loop der jaren aan belang hebben ingeboet. In de eerste plaats is voor de maatschappelijke criminologie de 'criminologie van het alledaagse leven' in de plaats gekomen. In deze criminologische benaderingen (waarbij hij met name doelt op de 'routine activities-theorie' en de sociale-bindingen-theorie) wordt criminaliteit beschouwd als een normaal maatschappelijk verschijnsel dat niet echt uitgebannen kan worden, maar dat op zijn hoogst enigszins binnen de perken kan worden gehouden. Garland typeert dit ook wel als een 'criminologie van onszelf', omdat er een 'boefbeeld' uit spreekt dat niet fundamenteel van de gewone, de wet eerbiedigende burger verschilt.²³ Daartegenover signaleert Garland een heropleving van pathologiserende benaderingen (evolutionaire en ontwikkelingscriminologie) die juist als een 'criminologie van de ander' kunnen worden getypeerd.²⁴ Wets- c.q. regelovertridders (criminelen) – en overige potentieel gevaarlijke groepen – worden gekarakteriseerd als lastige en overlastgevendende 'anderen' (lees: anders dan de plichtsetrouwe burgers), die niet alleen een gevaar opleveren voor de individuele veiligheid van de burger maar tevens in belangrijke mate voor de samenleving als geheel. Aldus Garland: 'This is a criminology that trades in images, archetypes, and anxieties rather than in careful analyses and research findings. In its deliberate echoing of public concerns and media biases and its focus on most worrisome threats, it is, in effect a politicized discourse of the collective unconsciousness, though it claims to be altogether realist and "common-sensical" in contrast to "academic theories". In its standard tropes and rhetorical invocations, this political

discourse relies upon a archaic criminology of the criminal type, the alien other.'²⁵

Deze criminologie van de ander is een reactie op het jarenlange softe en op resocialisatie gerichte welzijnsbeleid. Aanhangers van deze criminologie wijzen op het falen van dit beleid en dat de traditionele normen, waarden en moraal van de samenleving als gevolg hiervan te loor zijn gegaan. De hoge criminaliteitscijfers worden gezien als een bevestiging van deze te loorgang. Om tegenwicht te bieden aan deze kwalijke ontwikkeling wordt binnen de criminologie van de ander criminaliteit gezien als een ramp, een catastrofe, een drama, en wordt het criminaliteitsprobleem bij voorkeur besproken in termen van oorlogsvoering. De Amerikaanse 'War on Terror' is hier vanzelfsprekend het schoolvoorbeeld van. Ook in ons eigen land vinden we voorbeelden. Zo verklaarde (inder tijd) VVD-fractievoorzitter Van Aartsen na de moord op Van Gogh dat de extremistische moslims 'ons de oorlog hebben verklaard'. Zalm reageerde daar later op met de woorden: 'We gaan de oorlog aan om dit soort extremisme en radicalisme te bestrijden.'²⁶ Garland spreekt over het ontstaan van een 'politiek van de angst'. De boodschap is dat overal gevaar loert en de reactie is dat overal risicoanalyses en dito profielen daarover worden opgesteld. De boodschap van de ontkenningstrategie is dat 'booswichten' zullen worden gestraft en uitgesloten van de samenleving (dit noemt Garland punitieve segregatie). Criminelen en risicogroepen worden gezien als 'dangerous others' die de veiligheid van de samenleving bedreigen en die op geen enkele wijze mededogen van de plichtsetrouwe burgers verdienen. De enige juiste reactie tegen dergelijke 'dangerous others' is een harde, repressieve houding. De 'otherness' van deze gevaarlijke personen of groepen wordt sterk benadrukt evenals de onmogelijkheid om dichter tot de deze groep(en) te komen. Aldus Garland:²⁷ 'There can be no mutual intelligibility,

22 Michael Welch, Immigration, criminalization, and counter-law: A Foucauldian analysis of laws against law, *Merging Immigration and Crime Control: An Interdisciplinary Workshop*, Buffalo, New York: Baldy Center for Law and Social Policy, University at Buffalo Law School 2006; Michael Welch, *Scapegoats of September 11th: Hate crimes and state crimes in the war on terror*, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press 2006; Welch, Seeking a safer society: America's anxiety in the war on terror.

23 Van Swaaningen, Veiligheid in Nederland en Europa.

24 Van Swaaningen, Veiligheid in Nederland en Europa.

25 Garland, *The Culture of Control*, p. 135.

26 'Kritiek op Zalm's oorlogstaal', *NRC Handelsblad* 8 november 2004.

27 Garland, *The Culture of Control*, p. 185.

no bridge of understanding, no real communication between “us” and “them”. Allen die zich niet weten aan te passen aan de normen en waarden van de Nederlandse samenleving worden niet getolereerd.

Kortom, de criminologie van de ander laat zien dat er in de hedendaagse samenleving sterk de nadruk wordt gelegd op het ‘anders zijn’ van bepaalde risicogroepen en dat dit ‘anders zijn’ wordt gezien als een direct gevaar voor de normen en waarden van een samenleving. Dit met als gevolg dat deze anderen verantwoordelijk worden gehouden voor maatschappelijk verval, criminaliteit en allerlei gevoelens van onveiligheid. Ze verworden tot de zondebokken waar Beck reeds voor waarschuwde in het hiervoor aangehaalde citaat. Hoewel Garland in zijn werk het ontstaan van een ‘criminology of the other’ niet direct relateert aan een etnische dimensie, mijns inziens een belangrijke ommissie, is de werking van deze ‘criminology of the other’ daar wel degelijk op van toepassing. Dit laatste zal in het verdere vervolg van het artikel beargumenteed worden.

De Nederlandse ‘others’: moslims

Als gevolg van gebeurtenissen zoals 11 september, Madrid, Londen en de moord op Theo van Gogh, en met name ook reacties op deze gebeurtenissen door de moslimgemeenschap, heeft het – reeds daarvoor gekleurde – criminaliteitsprobleem in Nederland een nieuwe input gekregen.²⁸ De ‘others’ waren niet langer de criminelen, niet langer de allochtonen, maar het werden de moslimterroristen. In praktijk betreft

dit in Nederland in het bijzonder de Marokkaanse gemeenschap.

Het kwalijke in deze ontwikkeling is dat deze vervlechting van woorden als crimineel, terroristen en moslim niet alleen plaatsvindt op het niveau van de bevolking, maar dat deze toegenomen polarisering en negatieve houding ten opzichte van allochtonen, en in het bijzonder moslims, ook weerklank vindt in de politiek. Na bovengenoemde gebeurtenissen volgt een breed spectrum aan wets- en beleidswijzigingen: de stevige beleidsmaatregelen die de immigratie moeten beteugelen,²⁹ diverse veiligheidsacties (waaronder bijvoorbeeld de invoering van de identificatieplicht en de uitbreiding van de mogelijkheden tot preventief fouilleren)³⁰ en ingrepen die de integratie moeten bevorderen (denk hierbij bijvoorbeeld aan de discussies rondom het hebben van een dubbele nationaliteit wat de integratie van Marokkanen in de Nederlandse samenleving zou bemoeilijken)³¹ zijn hier alle voorbeelden van. Naast deze stevige beleidsmaatregelen wordt er ook stevige taal uitgeslagen door de politiek. Zo spreekt Van Aartsen over ‘een frontale aanval op moslimterrorisme’³² en heeft Fortuyn het over een ‘koude oorlog tegen de islam’.³³ Geert Wilders, Nederlands anti-islam politicus, heeft – in navolging van Pim Fortuyn – voorgesteld om gedurende vijf jaar geen moslimimmigranten toe te laten. Andere voorstellen die de afgelopen vier jaar de revue zijn gepasseerd zijn onder meer het voorstel van het CDA om verplichte ‘double checks’ uit te voeren op allochtonen die een werkloosheids- of een arbeidsongeschiktheidsuitkering trekken³⁴ en het ongrond-

28 Hiermee wordt, gebruikmakend van de bewoordingen van Hans Boutellier, gedoeld op de bovenmatige aanwezigheid van allochtonen in de criminaliteitsstatistieken.

29 De eerste concrete voorstellen om het vreemdelingenbeleid in te zetten als wapen in de strijd tegen terrorisme werden gedaan in het rapport *Vreemdelingenbeleid en terrorismebestrijding* van de Adviescommissie vreemdelingenzaken dat in mei 2003 verscheen. De commissie stelt dat het kabinet het vreemdelingenbeleid nadrukkelijker en systematischer moet inzetten bij het voorkomen van terrorisme. Een andere maatregel op het vlak van immigratie is onder meer het strengere beleid rondom de uitzetting van uitgeprocedeerde asielzoekers.

30 De verplichting tot het dragen van identificatie bestaat al sinds 1994, echter sinds januari 2005 is deze verplichting uitgebreid. Iedereen ouder dan veertien jaar moet in staat zijn om zichzelf te identificeren met de daarvoor wettelijk bestemde documentatie.

31 Zie bijvoorbeeld: ‘Albayrak behoudt dubbele nationaliteit’, online op <www.nu.nl/news.jsp?n=979335&c=11>; ‘Dubbele nationaliteit is wel een probleem’, *Elsevier* 26 februari 2007, online op <www.elsevier.nl/opinie/commentaren/asp/artnr/140948/index.html>.

32 ‘Moslimterreur’, *Trouw* 4 november 2004.

33 *Rotterdams Dagblad* 28 augustus 2001.

34 ‘Twee maal keuren als rem op de WAO’, *de Volkskrant* 24 augustus 2004.

wettelijke voorstel van de VVD om de bouw van meer islamitische scholen te voorkomen door de oprichtingen van 'mono-etnische' scholen te verbieden.³⁵ In de ontwerp memoerie van toelichting van het Wetsvoorstel Bestuurlijke maatregelen nationale veiligheid werd ten slotte in eerste instantie op een aantal plaatsen expliciet verwezen naar *islamitisch* terrorisme. Deze aanduiding is echter, na een advies van de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak, gelukkig geschrapt.³⁶ Dit doet echter niet af aan de observatie dat alle hiervoor aangehaalde geopperde voorstellen vanuit de politiek, ingediend onder het mom van 'veiligheid' en de 'oorlog tegen het terrorisme', passen binnen die hiervoor omschreven ontkenningstrategie van Garland. De boodschap van de ontkenningstrategie is immers dat de 'booswichten' gestraft en uitgesloten van de samenleving zullen worden en dat de overheid hard en daadkrachtig zal optreden.³⁷ Waar terrorisme als probleem te groot, te complex, te fluide en te diffuus is voor de overheid om in zijn geheel aan te pakken, is er wel zekerheid over de achtergrond van de daders: het zijn moslims. Aangemoedigd en ondersteund door de media wordt er louter gefocust op dit kenmerk, en worden de moslims de booswichten, de 'anderen', waar het binnen de ontkenningstrategie om draait. Op deze manier worden zowel door het publiek als de politiek de gedragingen van een beperkte groep moslimfundamentalisten geprojecteerd op dé moslims in het algemeen.

In navolging van Garland concludeert Pakes³⁸ dat de criminaliteitsproblematiek en de daaruit voortvloeiende angst en ongenoegen in de huidige samenleving als het ware ingebed zijn in een 'cultural security'-complex waarin criminaliteit niet langer als een op zichzelf staand probleem wordt gezien, maar als een indicator voor de mate van sociale desintegratie van een bepaalde persoon of groep. Alles wordt geïnterpreteerd vanuit een cultureel raamwerk, met negatieve stereotyperingen tot gevolg. Aldus Maykel Verkuyten, sociaal-psycholoog

van het European Research Centre on Migration and Ethnic Relations aan de Universiteit Utrecht in een interview in *de Volkskrant*: 'Jarenlang kun je je Arabische buurman met djellaba en baard voorbij zien lopen en denken: exotische buitenlander, rare kleren, lekker eten. Ineens slaat dat om en denk je: oei. In je hoofd zijn verbindingen gelegd tussen alle stukjes informatie. Irak, Al Qaida, Osama, Mohammed B., de buurman met lange baard. Het samenhangend raamwerk met losse elementen is gesteld tot een betonnen raamwerk. Vanaf dat moment valt iedere Arabische uiting binnen dat raamwerk.'³⁹ Het Nederlandse cultural security-complex is gebaseerd op het idee dat drie decennia van vreemdelingen- en integratiebeleid hebben gefaald met alle huidige 'allochtonenproblematiek' tot gevolg. Dit, in combinatie met de publieke perceptie dat bepaalde specifieke groepen allochtonen verantwoordelijk zijn voor een groot deel van de gevaarlijke criminaliteit, stimuleert deze angstgevoelens en gevoelens van afkeer jegens deze groepen alleen maar meer. Zij worden verantwoordelijk gehouden voor de teloorgang van de waarden van de traditionele Nederlandse samenleving. Autochtonen voelen zich als het ware cultureel bedreigd doordat de islam in Nederland – mede door uitvergroting door de focus van mensen én media – groot, groeiend en goed georganiseerd oogt. Als de islam doordringt in onze maatschappij, waar blijven dan onze waarden en normen, wat is Nederland dan nog, vraagt menig Nederlander zich af.

Kortom, de manier waarop er over de link tussen criminaliteit, terrorisme en moslims wordt gesproken, is gebaseerd op subjectieve angstgevoelens en populistische sentimenten. Als gevolg van de ontwikkeling van een 'criminology of the other' als onderdeel het ontstaan van de hedendaagse beheersingscultuur, worden moslims in toenemende mate wantrouwend bekeken en bejegend. Angst voor criminaliteit lijkt onlosmakelijk verbonden met angst voor allochtonen.⁴⁰ De dramatisering van cri-

35 'VVD gaat over de schreef met Islamonderwijs', *de Volkskrant* 6 november 2003.

36 NVvR-advies 292 (*supra* 30), p. 5, 7, 14, 21 en 32.

37 Van Swaeningen, *Veiligheid in Nederland en Europa*.

38 Pakes, *The ebb and flow of criminal justice in the Netherlands*; Pakes, *The politics of discontent: the emergence of a new criminal justice discourse in the Netherlands*.

39 *De Volkskrant* 20 november 2004; 'Bang volgens het boekje'.

40 B. Glassner, *The culture of fear: Why Americans are afraid of the wrong things*, New York: Basic Books 1999; C. Hale, *Fear of crime: A review of the literature*, *International Review of Victimology* (1996) 4, p. 79-150.

minaliteit werkt een rampenmentaliteit en een vlucht naar intolerantie en autoritair handelen in de hand. Er wordt gebruikgemaakt van stereotyperingen ('de terrorist', de 'fundamentalist') wat racisme en een 'wij' tegen 'zij'-visie in de hand werkt.⁴¹

Bruggen bouwen

Zoals dit artikel – op bescheiden wijze – beoogt duidelijk te maken, hebben de al eerder aangehaalde terroristische aanslagen sterk bijgedragen aan het ontstaan en versterken van de angst voor moslims.⁴² De angst en de kans voor terroristische aanslagen door moslimfundamentalisten lijkt dan wel af te nemen,⁴³ de angst voor de islam en met name de islamisering van de Nederlandse samenleving duidelijk niet. Zoals uit het al eerder aangehaalde onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau valt af te leiden, ziet een groot deel van de Nederlanders de verhouding tussen moslims en autochtonen in de toekomst somber in.⁴⁴ Het zondebokmechanisme dat eigen is aan de risicomaatschappij maakt dankbaar gebruik van deze angstgevoelens en het reeds gekleurde – maar tevens niet te ontkennen – criminaliteitsprobleem. Het generaliserende effect van dit zondebokmechanisme zet moslims in Nederland stevig onder druk.⁴⁵ Ze moeten het opnemen tegen twee tegenstanders; de groep moslimfundamentalisten die het 'verpest' voor het overgrote deel en ze moeten het daarnaast ook opnemen tegen de angstige, bevooroordeelde, autochtonen. Vaakgehoorde kritiek op moslims in Nederland is dan ook dat zij niet voldoende van zich laten horen, zich niet voldoende openlijk distantiëren van alle vreselijke gebeurtenissen in binnen- en buitenland. De

verantwoordelijkheid voor de taak tot 'bruggen bouwen' tussen allochtonen en autochtonen, waar ook minister Vogelaar een voorstander van is, wordt vaak neergelegd bij de moslimgemeenschap. Met het oog op het hiervoor uiteengezette is het echter de vraag in hoeverre een dergelijk stevig geluid vanuit de moslimgemeenschap daadwerkelijk in gewenst effect zou resulteren. Immers, door van de angst voor terrorisme een 'moslimprobleem' te maken, kan een herkenbare en relatief afgebakende groep hiervoor verantwoordelijk worden gehouden én dus ook door politie en justitie in de gaten worden gehouden. Deze (schijn)zekerheid biedt de burger in de hedendaagse onzekere en diffuse postmoderne beheersingscultuur het houvast waar hij om zit te springen. Het 'wij-zij-denken' dat minister Vogelaar wil proberen te doorbreken is daarmee inherent aan en sterk vervlochten met de huidige samenleving. Door slecht te denken over andere groepen, voelen mensen zich beter over hun eigen groep, en daardoor beter over zichzelf. Autochtonen praten wel over een multiculturele samenleving, wat ruimte en rechten impliceert voor meerdere culturen, maar eigenlijk bedoelen we: assimilatie. Dit sluit aan bij de mechanismen achter de criminologie van de ander, immers voorstanders van deze criminologie verfoeilijken de te loorgang van klassieke waarden, normen en identiteit van de samenleving en willen door kunstmatig opgelegd 'gedeelde' waarden en normen de eenheid weer herstructureren. In dit proces passen geen 'others'. Garland zegt hierover: 'In this anti-modern perspective [van de 'criminology of the other', MW], social order necessitates social consensus, but it is consensus of a pre-modern mechanical kind – based upon a shared set of values not a pluralism of tolera-

41 Jock Young, To these wet and windy shores: Recent immigration policy in the UK, *Punishment & Society* 5 (2003) 4, p. 449–462; Young, *The exclusive society*.

42 L. Weber, The detention of asylum seekers: 20 reasons why criminologists should care, *Current Issues in Criminal Justice*, 14 (2002) 1, p. 9–30; Welch, Seeking a safer society.

43 Hoewel de kans op een terroristische aanslag is afgenomen volgens de informatie van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding (Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland van maart 2007, online op: <www.nctb.nl/publicaties/Persberichten/2007/persbericht_070425.asp>) is voorsnog ruim een kwart van de Nederlandse bevolking (in 2006) bang voor een terroristische aanslag (bron: Onderzoek Risicobeleving Terrorisme 2006, Een onderzoek in opdracht van RVD/Dienst Publiek en Communicatie en de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding Projectnummer 3829 – CK / MA / jus / 115102).

44 Sociaal en Cultureel Planbureau, *In het zicht van de toekomst: Sociaal en cultureel rapport 2004*, Den Haag: SCP 2004.

45 H. Boutellier, De gekleurde veiligheidsutopie: aantekeningen bij een verscheurend vraagstuk, in: S. Harchaoui & C. Huinder (red.), *Stigma: Marokkaan!*, Utrecht: Forum 2003, p. 77.

ted differences. Those who do not or cannot fit in must be excommunicated and forcibly expelled.⁴⁶

Dat er bruggen gebouwd moeten worden tussen moslims en niet-moslims staat buiten kijf. Echter, er moet voor gewaakt worden dat we naast terrorisme niet ook van de polarisatie en het 'wij-zij-denken' een moslimprobleem maken! Mede met het oog op de in dit artikel uiteengezette dynamiek van 'the criminology of the other' kan een kritische blik op de rol

van de eigen, autochtone samenleving geen kwaad in deze kwestie.⁴⁷ Doordat de autochtone gelederen zich in Nederland steeds meer zijn gaan sluiten en er een nieuwe kuddementaliteit is ontstaan, waarin nog maar slecht met (culturele) verscheidenheid kan worden omgegaan, wordt de emancipatie en integratie van allochtonen alleen nog maar verder bemoeilijkt⁴⁸ en ontstaat er een vicieuze cirkel van vreemding, stigmatisering en uitsluiting, met alle gevolgen van dien.⁴⁹

46 Garland, *The Culture of Control*, p. 185.

47 F. Brion, Een Nederlandse eigenaardigheid; onderzoek naar criminaliteit van allochtonen, *Tijdschrift voor Criminologie* (Jubileumuitgave *Een Vlaamse Spiegel*), 2004, p. 66-75.

48 J.W. Duyvendak & M. Hurenkamp, *Kiezen voor de kudde; Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*, Amsterdam: Van Gennip 2004.

49 In zijn artikel 'Marokkanen met een stigma: willoze slachtoffers of krachtige plegers van verzet?' wijst Moerings bijvoorbeeld op de gevolgen van stigmatisering van moslimjongeren. L.M. Moerings, Marokkanen met een stigma: willoze slachtoffers of krachtige plegers van verzet? In: Harchaoui & Huinder, *Stigma: Marokkaan!*